

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

УДК [930.253+373.5](477.82)

Л. А. ЛЕОНОВА, О. П. ПРИЩЕПА*

ДОКУМЕНТАЛЬНІ ФОНДИ СЕРЕДНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Аналізується склад та з'ясовується інформаційний потенціал наявних у Державному архіві Рівненської області документальних фондів середніх навчальних закладів Волинської губернії, які функціонували у Рівному, Дубні, Острозі.

Ключові слова: службове листування; циркуляри; річні звіти; документи з особового складу.

У фондах Державного архіву Рівненської області значне місце займають документи, які належать до періоду перебування історичної Волині у складі Російської імперії (1796–1917 рр.). Мова йде про західну частину Волинської губернії, а саме територію Рівненського, Дубенського, Острозького повітів, яка за сучасним адміністративним поділом України є складовою Рівненської області.

Із загальної кількості 4102 фондів таких в архіві налічується 521. Найповніше їх документи розкривають діяльність місцевого самоврядування, місцевих органів судової системи та установ поліції, фінансових органів тощо. І лише 11 фондів періоду Російської імперії акумулюють архівні матеріали, які стосуються функціонування окремих навчальних закладів Волинської губернії. За винятком ф. 290 Степанської парафіяльної школи (1 од. зб., 1823–1827 рр.), ф. 13 Квасилівського двокласного сільського училища (26 од. зб., 1889 р.), у яких відбита діяльність початкових шкіл у сільській місцевості, решта (9 фондів) відклалася в процесі діяльності середніх навчальних закладів у таких повітових містах Волинської губернії, як Рівне, Острог, Дубно.

Варто підкреслити особливу роль середніх навчальних закладів у системі освіти Російської імперії, оскільки вони упродовж ХІХ – по-

* *Леонова Людмила Анатоліївна* – начальник відділу використання інформації документів Державного архіву Рівненської області.

Прищепя Олена Петрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету.

чатку ХХ ст. у порівнянні з іншими осередками освіти були забезпечені кращими педагогічними кадрами, охоплювали навчанням великі учнівські колективи, демонстрували успішніші результати реформування галузі освіти у пореформену добу. Врешті, у переважно малих та середніх за чисельністю мешканців повітових містах Волинської губернії середні школи у першу чергу виступали чи не найважливішими осередками освітньо-культурного життя.

Метою публікації є аналітичний огляд складу фондів середніх навчальних закладів Волинської губернії у Держархіві Рівненської області і з'ясування потенційних можливостей їх використання. Зазначимо, що чотири із дев'яти фондів сформовані лише із однієї одиниці зберігання. Це, зокрема, ф. 569 Рівненської чоловічої гімназії (1916 р.), ф. 646 Дубенської чоловічої гімназії (1916 р.), ф. 647 Дубенської міської жіночої гімназії (1912 р.), ф. 645 Острозької міської жіночої гімназії (1917 р.). За інформативною насиченістю у цій групі фондів виділяється ф. 569, у якому відклатося службове листування Рівненської чоловічої гімназії за січень–грудень 1916 р. із опікуном Київського навчального округу (далі – КНО), Донською казенною палатою, Рівненською міською управою, яке фіксує його реєвакацію під час Першої світової війни зі станіці Каменської Донської області до м. Рівного¹. І хоча інформація за попередні роки діяльності цього навчального закладу (1914–1915 рр.) у ньому відсутня, в окремих листах директора гімназії Т. Косоногова до Рівненської міської управи детально подавалася інформація про тих рівненських можновладців, які у серпні 1914 р. сприяли відкриттю міської чоловічої гімназії².

Лише 2 одиниці зберігання формують ф. 555 Острозької чоловічої гімназії (1908–1911 рр.), відкритої 1868 р. спочатку як прогімназія на базі Острозького дворянського повітового училища, а 1897 р. реорганізованої у повну гімназію. Наукову цінність складає машинописна чернетка звіту про роботу і стан гімназії за 1908 р., оригінал якого мав бути надісланий до канцелярії опікуна Київського навчального округу. Особливістю цього документа є те, що по всьому тексту – переважно у тій його частині, яка містить статистичну інформацію, зроблені олівцем помітки, що стосуються даних про цей навчальний заклад за наступний 1909 рік та в окремих випадках за 1911 рік³. Звіт готувався за усталеним формуляром із 24 рубриками і містив вичерпні відповіді стосовно усіх сфер життєдіяльності навчального закладу. Детальна статистична інформація подавалася щодо характеристики особового складу навчального закладу та учнівського загалу. Із наведенням конкретних прикладів викладалася інформація про заняття необов'язковими предметами (співи і музика), комплектування гімназійної бібліотеки, про позакласні заняття учнів та екскурсії, діяльність товариства допомоги бідним учням Острозької чоловічої гімназії⁴.

По суті вказані справи, хоча й виділені у окремі фонди, фіксують лише сліди існування архівних фондів згаданих вище навчальних закладів і не дають уявлення про їх фондоутворювачів. Тим часом пошук інформації про них залишається вкрай важливим з огляду на те, що за винятком Острозької чоловічої гімназії, відкриття якої ініційоване державою ще у 1868 р., міські чоловічі та жіночі гімназії у Рівному, Дубні та Острозі почали функціонувати, у першу чергу завдяки зусиллям міських самоврядних структур, які на Волині були впроваджені лише на початку ХХ ст.

У порівнянні із названими вище фондами досить об'ємним виглядає ф. 568 Рівненської жіночої гімназії, який налічує 413 одиниць зберігання. Його документи відтворюють основні напрями функціонування цього навчального закладу упродовж усього періоду діяльності (1900–1922 рр.). Водночас у фонді відклалися окремі документи, датовані 1863–1873 рр., створені у процесі діяльності Рівненської чоловічої гімназії (реорганізованої у 1865 р. в реальну гімназію, а 1872 року – реальне училище), які фіксують листування цього навчального закладу із опікуном КНО про забезпечення підручниками і друкованими виданнями⁵.

Основу фонду, який розглядається, складає діловодна документація канцелярії Рівненської жіночої гімназії. Видовий масив відкладених документів досить різноманітний, умовно у ньому можна виокремити такі групи: циркуляри опікуна КНО, службове листування начальника гімназії із різними установами, матеріали внутрішнього документообігу. Масив останніх складають розпорядження директора⁶, протоколи засідань педагогічної ради⁷, батьківського комітету⁸, екзаменаційних комісій⁹, доповіді вчителів та наглядачів за ученицями¹⁰, річні звіти про роботу гімназії за 1900, 1902, 1905, 1906, 1907, 1912, 1916 рр.¹¹, фінансові звіти¹², загальні відомості про успішність¹³, відомості про успішність із окремих предметів¹⁴, вступні відомості¹⁵, класні журнали¹⁶, списки учениць¹⁷, навчальні програми¹⁸, особові документи учениць¹⁹, вчителів та службовців²⁰, заяви із проханнями²¹.

Як усі навчальні заклади, підпорядковані опікуну КНО, Рівненська жіноча гімназія в процесі своєї діяльності послуговувалася таким видом розпорядчої документації, як циркуляри опікуна, котрі належало негайно виконувати.

Детальніше проаналізуємо окремі з них. Прикметно, що потік циркулярних розпоряджень почав стрімко зростати у 1912 р., після того як посаду опікуна КНО обійняв А. Деревиський. Якщо за лютий 1912 р. до Рівненської жіночої гімназії надійшло три циркулярних розпорядження, один із яких мав гриф “таємно”, то вже у листопаді цього року – вісім. Значна їх частина регламентувала ту чи іншу складову навчального процесу. У циркулярі опікуна КНО від 13 листопада 1912 р. подавалися

роз'яснення стосовно викладання нових мов (французької, німецької), малювання, гігієни. У циркулярному листі від 16 листопада 1912 р. подавалися вказівки щодо викладання Закону Божого рідною мовою учнів і пропонувалися зміни порядку визначення рідної мови. Якщо раніше рідну мову дитини було дозволено визначати на підставі письмової заяви батьків, то відтепер вона мала визначатися лише шкільною адміністрацією²². З метою заповнення вакантних учительських посад у середніх навчальних закладах циркулярним розпорядженням опікуна КНО від 24 квітня 1912 р. дозволялося терміном на один рік наймати на роботу осіб, які за освітнім цензом не мали права обіймати штатні викладацькі посади²³.

Окрема група циркулярних розпоряджень стосувалася роз'яснень організації позакласного життя навчальних закладів, зокрема участі у ювілейних заходах з нагоди 100-річчя війни царської Росії з наполеонівською Францією, 300-річчя правлячої династії Романових²⁴.

З циркулярних листів дізнаємося про зміни у настроях і реальній політиці держави щодо демократизації усіх сфер шкільного життя після революційних заворушень 1905 р. у Російській імперії, які однак невдовзі почали згортатися. Так, якщо у 1911 р. опікуном КНО було дозволено культурно-освітні заходи (учнівські вечори, спектаклі тощо), які організовувалися у стінах середніх навчальних закладів, проводити за програмами, затвердженими педагогічними радами, то циркулярний лист від 13 листопада 1912 р. фіксував намір поновити практику попереднього розгляду цього питання опікуном КНО. При цьому вимагалось додатково надсилати на затвердження ще й тексти літературних творів для публічного читання, а також драматичних п'єс, які не були загальновідомими²⁵.

Окрім розглянутих, найбільш репрезентативними виступають три документальних фонди, а саме ф. 394 Рівненської гімназії Волинської губернії (1832–1881 рр.), 297 од. зб.; ф. 570 Рівненської реальної гімназії (1841–1872 рр.), 29 од. зб.; ф. 215 Рівненського реального училища (1832–1925 рр.), 1078 од. зб. Враховуючи фактичну однорідність функцій фондоутворювачів (середні навчальні заклади), спільне місцезнаходження (м. Рівне), правонаступність – Рівненська гімназія (1839–1865) за положенням від 19 листопада 1864 р. була реорганізована у Рівненську реальну гімназію (1865–1872), а відповідно до статуту від 15 травня 1872 р. – у Рівненське реальне училище (1872–1922), указані документальні фонди можна розглядати як об'єднані. Загальна кількість їх одиниць зберігання – 1404 є найбільшою у групі фондів установ Російської імперії.

Хронологічні межі усіх трьох архівних фондів не відповідають усталеним – від дати створення й до ліквідації установ-фондоутворювачів. У часі їхні документальні матеріали охоплюють період від

1832 р. до 1925 р., що дещо розширює нижню (1832–1839) і верхню межу (1922–1925) функціонування першого середнього навчального закладу у Рівному. Так, у ф. 394 Рівненської гімназії відклалися документи й про більш ранні періоди її історії, а саме Луцький (1832–1834) і Клеванський (1834–1838), а у ф. 215 Рівненського реального училища зберігаються окремі документи, створені вже після припинення його діяльності 30 серпня 1922 р. у зв'язку з відмовою у реєстрації польською владою та передачею будинку училища для потреб кураторії шкільного округу Волинського воєводства.

Якщо попередньо розглянути документальні фонди середніх навчальних закладів Волинської губернії так і не реалізовані поки що шляхом публікації, то окремі документи ф. 394 та ф. 215 опубліковані у збірниках документів з історії м. Рівного, а також у збірці статей та документів з історії архівної справи Рівненської області²⁶. Це, зокрема, циркулярні розпорядження піклувальника КНО директору Рівненської гімназії про вилучення творів П. Куліша, Т. Шевченка, М. Костомарова із гімназійної бібліотеки у 1847 р.²⁷, інформація про наукову діяльність старшого учителя М. Костомарова (1844 р.)²⁸, відомість про успішність учня Рівненської гімназії В. Короленка за 1868–1869 рр.²⁹

Активно використовуються дослідниками вказані фонди при висвітленні окремих питань з історії Рівного та історії освіти Волині³⁰. В останнє десятиліття ХХ ст. з ініціативи Рівненського обласного краєзнавчого музею було проведено 4 регіональні наукові конференції, тематика яких пов'язана з історією першого середнього навчального закладу Рівного³¹. Тим часом інформаційний потенціал документальних фондів, які розглядаються, надзвичайно потужний і поки що використовується недостатньо.

З метою ефективного забезпечення управлінської діяльності шкільної адміністрації канцелярія у складі письмоводителя і канцеляриста займалася організацією роботи з документами. Увесь потік документообігу у канцелярії систематизувався за одинадцятьма відділами: 1) поточне листування; 2) журнали вхідних і вихідних паперів, адресні книги; 3) класні і квартирні журнали, книги реєстрації проведених і пропущених викладачами уроків, штрафні журнали (кондуїти); 4) господарчі книги; 5) книги реєстрації прибулих і вибулих учнів; 6) протоколи педагогічної ради і господарського комітету, книги розпоряджень директорів; 7) фінансові книги; 8) законодавча база функціонування навчальних закладів: звід законів Російської імперії, циркуляри, устави, програми, правила, збірники постанов і розпоряджень Міністерства народної освіти, звіти; 9) протоколи екзаменів і письмові відповіді учнів; 10) загальний відділ. Формуляри; 11) відомості про іспити, складені сторонніми особами для отримання свідоцтв про освіту за різні класи³².

З часом основний масив поточної документації надходив на зберігання до шкільного архіву. Специфіка формування справ і фондування архівних документів полягала у тому, що існувало фактично три фондоутворювача (Рівненська гімназія, Рівненська реальна гімназія, Рівненське реальне училище), які користувалися по чергово тим самим архівом. Зазначивши реорганізацій, ці установи функціонували в тому ж приміщенні упродовж 83 років, їх учительсько-учнівський загал міг мати відношення як до одного навчального закладу, так і до трьох одночасно. І тому частина справ відкладалася незалежно від того, що початкові їх документи відносилися до гімназії, а останні – до реального училища.

У 1900 р. Московське археологічне товариство, проводячи анкетування центральних і провінційних архівів Російської імперії, звернулося із подібною пропозицією й до Рівненського реального училища. Відповіді на вказану анкету, хоча й неповні, дозволяють скласти певне уявлення про його архів. Так, відомо, що архівне сховище розміщувалося в головній будівлі училища, в окремій кімнаті поруч із канцелярією, його упорядкуванням займався письмоводитель. Саме приміщення було достатньо освітлене, хоча існувала проблема протипожежного забезпечення. Спосіб зберігання справ був звичний: документи (у вигляді книг у оправі або у зв'язках) розміщувалися на полицях та в шафах. Усіх справ налічувалося до двох тисяч, і навіть існував опис, представлений в окремому зашнурованому журналі. Упродовж навчального року до архіву надходило близько 40 книг та 25 справ в обгортках³³.

Нині, як уже зазначалося, у трьох об'єднаних фондах відклалося більше 1400 справ, що свідчить про досить високий ступінь збереженості цього первісного архіву.

Доля архівної колекції, яка розглядається, пов'язана із загальним перебігом історичних подій в Україні. Вивезена із Рівного вглиб Польщі ще у перші роки урядування Другої Речі Посполитої у подальшому, до початку 50-х рр. ХХ ст., вона перебувала у різних архівних сховищах Радянського Союзу та Польської Народної Республіки. Її повернення до Рівного розпочалося з 1953 р. Основний масив документів надійшов із Центрального історичного архіву УРСР, оскільки спочатку саме туди значну частину цієї колекції передали із ПНР, а також із Центрального державного літературного архіву СРСР. Упорядкування і комплектування справ у три окремі фонди відбувалося відповідно до їх надходження до Держархіву Рівненської області. Незважаючи на те, що справи вносилися до описів усіх трьох фондів із урахуванням хронологічної, а також номінальної ознак, не завжди при їх комплектуванні такий підхід дотримувався. Переважно архівні справи формувалися із документів одного виду за декілька років і вносилися до описів за початковою датою їх заведення.

Для прикладу, послідовність упорядкування справ до опису 2 ф. 215 була наступною: спочатку вносилися циркулярні листи Міністерства народної освіти (далі – МНО), опікуна КНО, Училищного комітету ради університету Св. Володимира у м. Києві³⁴, потім розпорядження директора навчального закладу³⁵; доповідні інспектора, класних наставників про навчальну та виховну роботу³⁶; протоколи педагогічних рад³⁷, екзаменаційної комісії³⁸, батьківського³⁹, господарського комітетів⁴⁰; листування з питань основної діяльності та особового складу⁴¹; звіти про роботу училища⁴²; фінансові документи⁴³; відомості про успішність учнів⁴⁴, виплати заробітної плати учителям і чиновникам⁴⁵ тощо. Водночас у межах тієї чи іншої груп справ систематизація за хронологією не завжди була дотримана.

На жаль, доводиться констатувати, що у 50–60-і рр. ХХ ст. не була проведена якісна експертиза цінності документальних колекцій першого навчального закладу Рівного та не розроблена чітка схема систематизації справ у кожному із трьох фондів, що нині вимагає уточнення наукової, історико-культурної та практичної цінності документів на підставі чинних принципів та критеріїв.

Нижче зупинимось на видовій характеристиці діловодної документації, яка відклалася у зазначених фондах. Значний інформаційний потенціал серед матеріалів діловодного характеру сконцентрований у циркулярах Училищного комітету ради університету Св. Володимира у Києві (30–40-і рр.), департаменту МНО, опікуна КНО, київського генерал-губернатора (40–50-і рр.). Найбільше їх надходило до Рівненської гімназії (реальної гімназії, реального училища) від опікуна КНО. Водночас через канцелярію опікуна із супроводжувальним листом надсилалися циркуляри безпосередньо від МНО (найчастіше – від департаменту МНО), а також окремі царські укази стосовно питань середньої освіти⁴⁶.

Від 1834 р. усталилася практика систематизувати усі циркулярні листи на три розряди: “звичайні”, “потрібні”, “дуже потрібні” із зазначенням відповідного грифу у верхньому правому куті листа і відповідного напису на пакеті, відправленому адресату. До виконання циркулярів із грифом “потрібні” шкільна адміністрація мала приступити не пізніше як через два дні після їх отримання, а із грифом “дуже потрібні” міністерські вказівки мали виконуватися негайно (у разі потреби слід було скликати термінове засідання педагогічної ради)⁴⁷. За змістом циркуляри дуже різноманітні й охоплюють коло питань, пов’язаних насамперед із навчально-виховним процесом, реформуванням системи середньої освіти, підготовкою педагогічних кадрів тощо.

У процесі підготовки циркулярних розпоряджень наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. набуває поширення практика звернень до керівників навчальних закладів із проханням надсилати власні міркування та

пропозиції стосовно розгляду того чи іншого питання. Ця невелика група документів, переважно чернеток, особливо цінна для дослідників, оскільки допомагає розгледіти поміж зробленими у тексті виправленнями окремі сторони реалій тогочасної галузі освіти крізь призму сприйняття їх безпосередніми виконавцями. Так, 15 жовтня 1902 р. директор Рівненського реального училища І. Радкевич, формулюючи на вимогу опікуна округу особисті пропозиції стосовно відвідування учнями спектаклів, концертів та загалом громадських місць дозволя городян, констатував, що “в педагогічній практиці є чимало питань, у вирішенні яких було б бажаним обійтися без регламентації, оскільки останні роблять із начальників навчальних закладів рутинних виконавців циркулярів і бездушних маріонеток, цілковито забуваючи ту обставину, що їм доводиться мати справу із живими людьми, вчинки яких не можуть бути в деталях передбачені аніякими циркулярами”. Однак, судячи із правки тексту, цей абзац автор так і не наважився включити до офіційного листа⁴⁸. Цінним джерелом для створення соціального портрету провінційного учителя у Російській імперії служать окремі листи І. Радкевича до опікуна, у яких він висловлює думки стосовно незадовільного матеріального становища учителів⁴⁹, їх професійного рівня і моральних засад поведінки⁵⁰.

Важлива інформація міститься у службовому листуванні Рівненської гімназії (реальної гімназії, реального училища) з органами державної влади і управління та установами поліції (волинським губернатором, повітовим справником), станового та міського самоврядування (повітовим проводирем дворянства, Рівненською міською думою та управою), фінансів (Рівненським повітовим казначейством), управлінням маєтками кн. Любомирського, органами освіти та навчальними закладами (дирекцією училищ Волинської і Подільської губерній, інспектором народних училищ 3 району Волинської губернії, Київською гімназією М. Стельмашенка, Вінницькою гімназією, Рівненською жіночою гімназією), громадськими та благодійними установами та організаціями (Рівненським повітовим комітетом піклування про народну тверезість, правлінням товариства допомоги бідним учням Рівненської реальної гімназії), із окремими приватними особами (у тому числі з батьками учнів). Більш повно проаналізувати коло адресантів та адресатів першого навчального закладу Рівного дозволяють журнали реєстрації вхідної та вихідної кореспонденції⁵¹.

Перелік питань, які розглядаються, досить різноманітний і охоплює усі сфери життєдіяльності навчальних закладів. Інформаційною насиченістю характеризується службове листування із книготорговцями і книговидавництвами, редакціями окремих газет і журналів про комплектування шкільної бібліотеки навчальною, художньою, публіцистичною літературою.

У структурі діловодної документації зазначених фондів представлені види документів, які забезпечували прийняття і реалізацію управлінських рішень, серед яких слід виокремити розпорядження директорів та протоколи засідань колегіальних органів навчальних закладів.

Розпорядження директорів переважно однотипні, стосувалися участі службовців та учителів у засіданнях педагогічної ради, господарського комітету, їхньої присутності під час проведення церковних богослужінь; фіксації поточних результатів знань учнів⁵². Розширюється як обсяг, так і тематика цього виду документів на початку ХХ ст., тоді увійшло в практику щомісяця складати розпорядження про затвердження порядку денного засідань педради⁵³. Розпорядження директорів стосувалися призначення класних наставників, створення різних комісій, поповнення фундаментальної (для учителів) і учнівської шкільних бібліотек новою літературою та проведення переобліку їхнього книжкового фонду, укомплектування навчальних кабінетів наочністю, посібниками; допуску учнів до екзаменів тощо. Керівники цього навчального закладу приділяли значну увагу фізичному розвитку дітей, організації їхнього відпочинку. Водночас розпорядження регламентували до найменших дрібниць навчальний та виховний процес, порядок святкування релігійних та інших свят⁵⁴.

Важлива роль в організації навчально-виховного процесу і частково у вирішенні й господарських питань життєдіяльності навчального закладу належала педагогічним радам, які були створені відповідно до Статуту про гімназії від 1828 р. Інтерес для дослідників становить перший протокол засідання педради гімназії від 22 листопада 1832 року, який фіксує відправну точку її діяльності та церемоніал офіційного її відкриття у Луцьку 6 грудня 1832 р.⁵⁵

Переважна більшість протоколів засідань педрад зберігається у ф. 570 та ф. 215 (таких справ за 1864–1921 рр. відклатося 19). На засіданнях обговорювалися питання методики викладання, зарахування учнів до навчального закладу, їхньої поведінки, звільнення від оплати за навчання, оприлюднювалися результати іспитів (у тому числі і на звання учителя).

За відсутності у Держархіві Рівненської області документів періоду Української революції 1917–1921 рр. особливо цінними можна вважати протоколи засідань педагогічної ради Рівненського реального училища за 1919 р., які містять інформацію про тодішню політичну ситуацію у Рівному та настрої його мешканців. У ті буремні роки траплялися випадки закриття засідань педрад без обговорення запланованих питань “у зв’язку із тяжким моральним станом членів педради та надзвичайними обставинами життя”⁵⁶.

Основною функцією господарського комітету Рівненського реального училища був контроль за використанням коштів навчального за-

кладу⁵⁷. Його діяльність відображена у протоколах. На засіданнях цього колегіального органу ухвалювались рішення про розподіл коштів на господарські потреби (оправа книжок, друк бланків, придбання свічок, дров, будівельних матеріалів, наочності); про розрахунки із книжковими магазинами за придбану навчальну та іншу літературу; про проведення аукціонів з метою продажу старого і вже не потрібного майна; про організацію поточних ремонтів училищних будівель і проведення торгів на отримання різних підрядів⁵⁸. До сфери повноважень господарського комітету належала перевірка ведення книг прибутків і видатків навчального закладу⁵⁹, інвентаризація книжкового фонду бібліотеки і усього майна навчального закладу, контроль за надходженням оплати за навчання та ряд інших. Наголосимо, що рішення господарського комітету вступали в силу після їх погодження із опікуном КНО.

На особливу увагу дослідників заслуговує звітна документація, представлена у зазначених фондах. Різноманітні як за змістом, так і за формою звіти готувалися на вимогу почесного опікуна Волинських гімназій, повітового проводиря дворянства, місцевих органів самоврядування, Волинської казенної палати, повітового казначейства.

Окрему підгрупу становлять річні звіти дирекції Рівненської гімназії (реальної гімназії, реального училища), у підпорядкуванні якої у різні роки перебували такі навчальні заклади Рівного, як парафіяльне училище, приватний жіночий пансіон Бондіні. Детальніше розглянемо один із них за 1844 р., підготовлений, як і решта, у відповідності до формулярних вимог. Його текстова частина поділялася на 3 розділи. У першому із них під назвою “Склад дирекції” подавалися загальні дані про склад, вакансії, нагороди та пенсійне забезпечення чиновників і вчителів усіх навчальних закладів, які перебували у підпорядкуванні Рівненської гімназії⁶⁰.

Найбільший за обсягом другий розділ звіту “Стан дирекції та її розпорядження” поділявся на чотири частини, кожна з яких позначалася окремою латинською літерою (від А до D). У його першій частині концентрувалася інформація про напрями діяльності дирекції гімназії щодо навчальної частини (викладання предметів, фіксація чисельності учнів – подавалася у співвідношенні до загальної чисельності населення Рівного; наявність навчальних посібників у шкільній бібліотеці, результати перевірок дирекції гімназії вищим керівництвом та щомісячних перевірок директором підпорядкованих йому закладів; про іспити на отримання права викладати приватно). У другій частині подавалася інформація про наукові заняття окремих викладачів гімназії (зокрема, старших вчителів М. Костомарова і П. Чуйкевича), у третій – висвітлювалися питання господарського характеру: утримання в належному стані шкільного приміщення, функціонування книжкового магазину при гімназії, надходження добровільних пожертв на благоустрій⁶¹.

Про стан діловодства і кількість документів, які проходили через канцелярію гімназії протягом року, а також стан її архіву йшлося в останній четвертій частині цього розділу під назвою “Частина діловодна”; у ній зазначалося, що упродовж 1844 р. до гімназії надійшло 670 вхідних документів, вихідної кореспонденції налічувалося 740 одиниць, архів утримувався у задовільному стані⁶².

Текстова частина третього розділу під назвою “Особливі випадки” була найкоротшою, тут подавалися відомості про різні урочисті події, які відбулися протягом року, і про відвідування освітнього закладу різними особами⁶³.

Додатками до звіту слугувала відомість про навчальні заклади, підпорядковані Рівненській дирекції⁶⁴, та іменний список чиновників і викладачів⁶⁵.

Високий ступінь інформативності притаманний окремому виду звітів про щорічну діяльність найпершого середнього навчального закладу Рівного. На жаль, їхня репрезентація неповна, оскільки звітів за різні роки налічується лише 16, однак у порівнянні з іншими групами документів вони дозволяють мати більш повне уявлення про його діяльність⁶⁶.

На підставі аналізу такого виду документів, як рапорти учителів, класних наставників, наглядачів можна реконструювати окремі деталі повсякденного життя провінційного учителя та учнів. У рапортах учителів та чиновники висловлювали побажання покращити побутові умови життя⁶⁷, забезпечити їх необхідною літературою та підручниками⁶⁸, доповідали про грошові відрахування до позичково-ощадної каси⁶⁹. У багатьох із них йшлося про результати перевірок гімназійної бібліотеки⁷⁰, Клеванського⁷¹, Рівненського приходського училищ⁷², гімназійної каплиці⁷³. У рапортах учителя Якутовича (1834 р.) повідомлялося про знайдення біля містечка Клевань Рівненського повіту кісток викопної тварини – мастодонта і передачу їх та інших палеонтологічних знахідок до університету Св. Володимира у м. Києві⁷⁴.

У рапортах про позашкільний нагляд за учнями наводяться їхні конкретні провини (перебування без дозволу пізно ввечері на вулиці, на залізничному вокзалі, біоскопі тощо) і призначення покарання (арешт від трьох до шести годин у карцері)⁷⁵. Проте найбільше рапортів, складених наглядачами, стосувалися перевірок учнівських квартир. Лише упродовж 1912–1913 навчального року таких перевірок було проведено понад 500⁷⁶. Безправне становище учнівської молоді у Рівненській гімназії (1840 р.) підтверджує рапорт наглядача загальних учнівських квартир про наклеєні на стіні будинку, де проживали учні, листівки із написом “загальна учнівська в’язниця”⁷⁷.

Проаналізувати рівень професійної підготовки, соціальне походження, роль учителя у громадському і культурному житті повітового

міста Рівного дозволяє велика кількість документів із особового складу, до яких можна віднести особові справи⁷⁸, формулярні списки⁷⁹, характеристики⁸⁰, представлення до нагород, дані про отримання учителями і службовцями заробітної плати, їхні заяви із зверненнями з особистих питань тощо⁸¹.

У матеріалах ф. 394 і ф. 215 за 1864–1922 рр. відклався потужний пласт такого різновиду документів, як відомості про успішність учнів, результати вступних і перевідних іспитів, складання іспитів на вчительські звання, розподіл навчального навантаження між учителями⁸², списки учнів⁸³, класні журнали⁸⁴, журнали відвідування уроків учнями та реєстрації їхніх провин⁸⁵. В окремих відомостях фіксувалася чисельність учнівсько-викладацького загалу із зазначенням їхньої станової приналежності та віросповідання⁸⁶.

Документи фінансової звітності дають можливість проаналізувати протягом усього періоду діяльності першого середнього навчального закладу Рівного не тільки джерела його фінансування, життєвий рівень і матеріальне забезпечення учнів та учителів, а й загалом такі деталі повсякдення провінційного міста, як ціни на продукти харчування, одяг, засоби гігієни тощо⁸⁷.

Різноманітні за формою та змістом зазначені стандартні облікові та звітні документи є цінним статистичним джерелом для висвітлення багатогранності навчально-виховного процесу; окрім того, ця група документів слугує для пошуку і уточнення біографічних даних конкретних осіб.

У матеріалах діловодства зазначених фондів відклалися окремі історичні довідки та записки про перший навчальний заклад Рівного⁸⁸. На особливу увагу заслуговує копія угоди від 25 листопада 1835 р. між князем Ф. Любомирським та університетом Св. Володимира у Києві про заснування у Рівному гімназії⁸⁹, історичний та статистичний опис Рівненської гімназії за 1863 р.⁹⁰, історична записка “Римо-католицький костел і польське питання”⁹¹.

Таким чином, документальні фонди навчальних закладів Волинської губернії, які зберігаються у Держархіві Рівненської області, акумулюють потужний інформаційний потенціал з історії освіти окремих повітових міст Волинської губернії. Їхні матеріали дають можливість не лише реконструювати навчально-виховний процес середньої ланки освіти Рівного, Дубна та Острога, побутову складову життя учнів та викладацького складу, а й з’ясувати місце навчальних закладів у формуванні освітньо-культурного середовища міст. Водночас документи фондів, які розглянуті у цьому огляді, залишаються важливим джерелом для проведення генеалогічних досліджень та підготовки біографічних довідок.

¹ Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.), ф. 569, оп. 1, спр. 1.

² Держархів Рівненської обл., ф. 569, оп. 1, спр. 1, арк. 11, 17–19.

³ Там само, ф. 555, оп. 1, спр. 1.

⁴ Там само, арк. 2–26.

⁵ Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 33.

⁶ Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 11–13.

⁷ Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 14, 24–25.

⁸ Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 25.

⁹ Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 18–23.

¹⁰ Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 15–17.

¹¹ Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 54–60.

¹² Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 64–68.

¹³ Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 72–107, 119–124, 135–139.

¹⁴ Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 100–119.

¹⁵ Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 125–127.

¹⁶ Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 157–228.

¹⁷ Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 240–242.

¹⁸ Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 243–245.

¹⁹ Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 243–248.

²⁰ Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 353–406.

²¹ Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 25–351.

²² Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 7, арк. 205.

²³ Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 7, арк. 74.

²⁴ Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 7, арк. 34, 39–39 зв., 138.

²⁵ Там само, ф. 568, оп. 1, спр. 7, арк. 143.

²⁶ Ровно 700 років. 1283–1983. Зб. документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1983. – 195 с.; Рівне–720: від давнини до сучасності. Кн. 1. – Рівне: Волинські обереги, 2003. – 240 с.; Скарбниця історичної пам'яті Рівненщини. Збірка статей та документів. – Рівне: Волинські обереги, 2004. – С. 69.

²⁷ Ровно 700 років. 1283–1983. Зб. документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 29; Рівне–720: від давнини до сучасності. Кн. 1. – Рівне: Волинські обереги, 2003. – С. 48.

²⁸ Рівне–720: від давнини до сучасності. Кн. 1. – Рівне: Волинські обереги, 2003. – С. 47.

²⁹ Там само. – С. 50.

³⁰ *Поліщук Я.* Рівне. Мандрівка крізь віки. Нариси історії міста. – Рівне, 1998. – 196 с.; *Прищепя О.* Вулицями Рівного: погляд у минуле. – Рівне, 2006. – 223 с.; *Кожушко Н.* З історії Рівненської чоловічої гімназії (училища). Директори гімназії (училища) // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вип. IV. – Рівне: Волинські обереги, 2006. – С. 208–212; *Прищепя О. П.* Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. – Рівне: ПП ДМ, 2010. – 287 с.; *Пономарьова Т. О.* Світла особистість імперії темряви. В. Г. Короленко на Рівненщині: джерела, літературні дослідження та краєзнавчі нариси. – Рівне: ВАТ “Рівненська друкарня”, 2010. – 303 с.

³¹ Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 165-річчя заснування Рівненської гімназії. Вип. 2. – (Матеріали наукової конференції 23.11.2004 р.). – Рівне: Волинські обереги, 2005. – 70 с.; Наукові записки [Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 190-річчя від дня народження М. І. Костомарова). – Рівне: Перспектива, 2007. – 140 с.; Наукові

записки [Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 155-річчя від дня народження В. Г. Короленка]. – Рівне: видавець Олег Зень, 2008. – 276 с.;
Наукові записки [Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 190-річчя від дня народження П. О. Куліша]. – Рівне: видавець Олег Зень, 2009. – 196 с.

- ³² Держархів Рівненської обл., ф. 215, оп. 2, спр. 1074.
³³ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 225, арк. 86.
³⁴ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 1–48.
³⁵ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 53–59.
³⁶ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 71–83.
³⁷ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 85–86, 88–103.
³⁸ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 104–111, 624, 716.
³⁹ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 114–116.
⁴⁰ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 117–127.
⁴¹ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 129–126.
⁴² Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 231–142.
⁴³ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 245–294.
⁴⁴ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 302–414.
⁴⁵ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 436–455.
⁴⁶ Там само, ф. 394, оп. 1, спр. 4, арк. 24–26.
⁴⁷ Там само, ф. 394, оп. 1, спр. 4, арк. 44.
⁴⁸ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 30, арк. 117.
⁴⁹ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 30, арк. 131–131 зв.
⁵⁰ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 1045, арк. 8 зв., 38, 51, 88, 111.
⁵¹ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 1054–1060.
⁵² Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 53–59; ф. 394, оп. 1, спр. 90.
⁵³ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 55–56.
⁵⁴ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 55, арк. 94.
⁵⁵ Там само, ф. 394, оп. 1, спр. 3, арк. 1.
⁵⁶ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 101, арк. 27.
⁵⁷ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 49, арк. 2, 6.
⁵⁸ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 119–127.
⁵⁹ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 118, арк. 5.
⁶⁰ Там само, ф. 394, оп. 2, спр. 39, арк. 1–16.
⁶¹ Там само, ф. 394, оп. 2, спр. 39, арк. 17–30.
⁶² Там само, ф. 394, оп. 2, спр. 39, арк. 31–32.
⁶³ Там само, ф. 394, оп. 2, спр. 39, арк. 33.
⁶⁴ Там само, ф. 394, оп. 2, спр. 39, арк. 34, 35.
⁶⁵ Там само, ф. 394, оп. 2, спр. 39, арк. 37.
⁶⁶ Там само, ф. 394, оп. 1, спр. 48; ф. 394, оп. 2, спр. 39, 125; ф. 570, оп. 1, спр. 13; ф. 215, оп. 2, спр. 231–242.
⁶⁷ Там само, ф. 394, оп. 1, спр. 9.
⁶⁸ Там само, ф. 394, оп. 1, спр. 75.
⁶⁹ Там само, ф. 219, оп. 2, спр. 29, 82.
⁷⁰ Там само, ф. 394, оп. 1, спр. 9, арк. 6.
⁷¹ Там само, ф. 394, оп. 1, спр. 17.
⁷² Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 80.
⁷³ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 81.
⁷⁴ Там само, ф. 394, оп. 1, спр. 5, арк. 41; ф. 394, оп. 1, спр. 6, арк. 3.
⁷⁵ Там само, ф. 394, оп. 1, спр. 9, арк. 114.
⁷⁶ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 72–74.

- ⁷⁷ Там само, ф. 394, оп. 1, спр. 68, арк. 67.
⁷⁸ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 921–1044.
⁷⁹ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 1047–1048.
⁸⁰ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 1045.
⁸¹ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 149–156.
⁸² Там само, ф. 394, оп. 1, спр. 53–55; ф. 215, оп. 2, спр. 302–435.
⁸³ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 87, 128, 629, 663-674, 679, 1053.
⁸⁴ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 475–604.
⁸⁵ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 605–621.
⁸⁶ Там само, ф. 394, оп. 3, спр. 4; ф. 215, оп. 2, спр. 45, арк. 76, 78; ф. 215, оп. 2, спр. 139; ф. 215, оп. 2, спр. 155, арк. 14.
⁸⁷ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 245–266, 458, 460, 461.
⁸⁸ Там само, ф. 394, оп. 1, спр. 68, арк. 55; ф. 215, оп. 2, спр. 45; ф. 215, оп. 2, спр. 54, 55.
⁸⁹ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 298, арк. 41.
⁹⁰ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 106.
⁹¹ Там само, ф. 215, оп. 2, спр. 103.

Анализируется состав и выясняется информационный потенциал имеющихся в Государственном архиве Ривненской области документальных фондов средних учебных заведений Волынской губернии, которые функционировали в Ривном, Дубно, Остроге.

Ключевые слова: служебная переписка; циркуляры; годовые отчеты; документы по личному составу.

The article analyses the content and informational potential of the State Archives of Rivne Region documental fonds on the secondary schools of Volyn' Guberniya that were working in Rivne, Dubno and Ostroh cities.

Keywords: official correspondence; the instructions; the annual reports; the documents of personal origin.